

Hodes, Aleš

[Guest, Mathew. Neoliberal religion: faith and power in the twenty-first century]

Religio. 2023, vol. 31, iss. 2, pp. [365]-368

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/Rel2023-2-12>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79299>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20240122

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

**Mathew Guest,
Neoliberal Religion:
Faith and Power in the
Twenty-first Century,**

**London: Bloomsbury Publishing
2022, 216 s.**

ISBN 978-1350116382.

Kniha britského sociologa Mathewa Guesta navazuje jako mnoho dalších na impuls způsobený globální ekonomickou krizí v roce 2008, jejími příčinami a zejména následným vyústěním, které odkrylo oponu před samozřejmě přijímanými domněnkami vtělenými v kulturních výrazech neoliberalismu. Představy o nepropustné hrázi mezi sférou hodnot a ideologií řízenou nepředvídatelnými tradicemi a vášněmi, a ekonomickou oblastí ovládanou efektivními a plynulými mechanismy trhu, byly například i zásluhou Pierra Bourdieuho zpochybňovány již v průběhu druhé poloviny 20. století. Přesto se však současná akademická reakce ukazuje být v mnoha ohledech odlišná, předně přichází s daleko komplexnější kritikou tezí racionální volby a dopadů jejich aplikace uvnitř i mimo ekonomickou sféru. Intenzivní projev síly kulturních a politických podmínek, jež průběžně stabilizovaly neoliberalní ekonomické systémy při jejich pravidelných otřesech již od 70. let minulého století, tedy podnítl rozsáhlé zkoumání až v momentě, kdy se přeměrování viny od deregulace a volného trhu zdálo být nemožné. Zfetelné pozorovatelné projevy expanze tržní logiky do ostatních segmentů společnosti v tu chvíli otevřely výzkumné pole pro nové pojetí reciprocitního vztahu náboženství a neoliberalních ekonomických sil. Tento projekt, alespoň v jeho zpracování v rámci knihy *Neoliberal Religion*, představuje ambici načrtnout tlustou čáru za redukcionistickými explanacemi upřednostňujícími buďto materiální, nebo výlučně kulturní faktory společenských proměn.

Guest se prostřednictvím svého titulu stává součástí vlny kriticky smýšlejících

badatelů, kteří překonávají ekonomický determinismus a probádávají kulturní prostor jako místo setkávání neoliberalních podmínek s náboženskými silami v komplexním vztahu aktivního vyjednávání. Britský autor tak vychází z jistého podhoubí, které bylo ustanoveno známým a stále činným francouzským anti-utilitaristickým programem *MAUSS* působícím kolem stejnojmenného periodika (akronym delšího francouzského názvu spolku *Mouvement Anti-Utilitariste dans les Sciences Sociales* odkazuje na klíčový zdroj inspirace, tedy sociologického průkopníka Marcela Mause a jeho významné historické zpochybné „přirozenosti“ tržních systémů tezí o ekonomice daru). Asociace mezi nimi lze hledat zvláště ve fundamentální myšlence, která rámuje jejich výzkumné počiny, tedy v předpokladu strukturujícího vlivu neoliberalních domněnek na společenské fenomény včetně vědeckého bádání a náboženské identifikace. Jeho vlastní interpretace v této knize však nesleduje hluboké institucionální sondy do původu a vývoje instrumentálního racionalismu a ekonomismu příznačné právě pro MAUSSovské badatele jako François Gauthier či Marcel Gauchet. Naopak přestože hojně využívá jejich poznatků, sám produkuje spíše průřez současnými náboženskými fenomény a jejich dialogu s neoliberalismem. Široce záběrné pojetí monografií bývá mnohdy v současné akademii lačnicí po originalitě a inovativnosti přehlíženo jako „pouhé“ tematické představení. Podobný popis by však propracované teoretické-syntetické studii britského sociologa dozajista křivdil. Na první pohled útržkovité mapování ohnisek vztahu neoliberalismu a náboženství bezpochyby postrádá kapacitu k osvětlení historických proměn a dopadů na specifická náboženská hnutí, jak to činí například Gauthier svým zpracováním marketizace islámu a jeho apropriace konzumního západního kapitalismu.¹ Za letným pohledem do obsahu knihy se však skrývá kreativní propojení

¹ François Gauthier, „From nation-state to market: The transformations of religion in the global era, as illustrated by Islam“, in: François Gauthier – Tuomas Martikainen (eds.), *The Marketization of Religion*, New York (NY): Routledge 2020, 382-417.

kulturní kritiky neoliberalismu se současným vývojem náboženské identifikace a jejího veřejného projevu, zejména v západním světě, ale také vzácněji mimo něj.

V knize představený přístup lze obdivovat především ve světle inovativních kombinací již existujícího bádání, jež buduje teoretické i etické základy pro uchopení naléhavých problematik očividných se vzestupem nových politických příležitostí pro náboženskou identifikaci. Tento cíl, i když zřejmý již z úvodních stran, je plně stvrzen v závěrečné kapitole knihy, ve které se autor uchyluje k opětovnému vymezení prostoru pro etickou motivaci v sociologii náboženství (s. 165). Odvážnému kroku nelze rozumět jinak než ve smyslu legitimizace svého bádání odvozeného jednak z charakteru studovaného vztahu, ale také obzvlášť v souvislosti se stále přetrvávající vidinou čisté a vnější zkoumanou společností neovlivněné sociologie. Konkrétně je nezbytné o záměru autora přemýšlet v kontextu inherentní morální dimenze neoliberalní problematiky maskované mimo jiné náboženskou naturalizací jejich normativních domněnek. Nelze však přehlédnout ani zjevnou aluzi k eticky spornému uchopení náboženství ve společenských vědách ovlivněných neoliberalním rámcem a absolutizací individuálního aktérství. Zaujetím této pozice nabízí vzhled do emblematického problému v současném sociologickém zkoumání, který se odráží v záplavě analýz náboženství jako výhradně instrumentalizované formy moci. Perspektiva popírající možnost interakce mezi relativními celky, která je zde kriticky konfrontována v případě role náboženství při vzestupu nacionalistického populismu a soupeřících kulturních vizí v „po pravdivé době“ (s. 65), významně zplošťuje jakoukoliv hloubku a komplexitu zkoumání.

Zbývá částí vyplňující věcný obsah knihy lze tedy nahlížet v jistém smyslu rovněž jako svědectví o způsobech, kterými je možné proniknout do této komplexity bez paralyzující etické zdrženlivosti. Autorův apel na sdílenou zodpovědnost je amplifikován zejména v případě etického rozměru problematiky účasti náboženských identit v rámci politického aktivismu. Přehlížení této skutečnosti představiteli tradic je

umožněno popřením sociálního rozměru morálního jednání a legitimizováním bezúhonnosti prostřednictvím přivlastnění důrazu na individuální aktérství a široce přijímaný anti-strukturalismus (s. 177). Mathew Guest v této věci razí nepřilíš vzácný přístup zaměřující se právě na tento proces legitimizace, který leží ve středu boje o hegemonii a neodvratně přispívá k marginalizaci alternativních konstrukcí reality. Propracovaný výklad autora je však v mnoha ohledech osvěžující především proto, že čerpá z poznatků svého výzkumu univerzitního kontextu a takzvané politiky sociologie náboženství, které jsou až poté vsazeny do dialogu mezi teorií racionální volby, marxismem a weberianskými kritickými přístupy. Za uspokojivé rozuzlení této ambiciózní úlohy lze pokládat perspektivu zpochybňující některé prvky etických omezení, které doposud nedávaly příliš prostoru pro sociologická vysvětlení procesu konfigurace moci a uchopení „relativní síly sociálně-náboženských okolností“ rámujiících možnosti jednotlivců (s. 178). „Generace etických problémů“, které v jednotlivých kapitolách autor připisuje na vrub neoliberalních forem ekonomického systému, částečně implikují rovněž kultury náboženských praktik, a to nejen jako zdroje strategických nástrojů, ale také ve formě vitálních součástí amalgámu sociálních sil.

Představené uchopení problému je hlavní přísadou v procesu utváření komplexnějšího obrazu udržování moci v neoliberalním kontextu, který je konstruován zejména v teoreticky neplodnější šesté (s. 109) a sedmé kapitole (s. 129). Konsolidující procesy moci je možné nahlédnout v exkurzu do proměny sebe porozumění, jež se manifestuje v rámci každodenní reality a vývoje identity. Takzvané „podnikatelské já“ je subtilně uvaleno na jedince jako výlučný instrument k překonání nestability prekarizovaných pracovních podmínek, které mají svůj původ v převedení risku ze společností na zaměstnance, tedy jako vedlejší produkt neoliberalních legislativních změn (s. 126). Konstrukce identity není dosažena centralizovaným státním úsilím, nýbrž probíhá skrze okolní instituce, a především taktéž prostřednictvím náboženských hnutí interpretujících jakoukoliv an-

gažovanost ve smyslu práce na vlastním já. Podobné vysvětlení by však nebylo nic nového a jeho variace je možné nalézt v předehách badáních blízkých kulturnímu materialismu či v přístupech založených na biopolitické disciplinaci. Autor se však nespokojuje s jednostranným explanačním řečením stavícím pouze na proměně pracovních vztahů. Naopak hledá příčiny rovněž v samotných náboženských formacích, které se aktivně podílí na rozšiřování této identity, nikoliv z pouhé nutnosti přijetí dominantních kulturních norem a forem evaluace, jež se váže na destabilizaci původní legitimizační role. Vztah je tak nově možné interpretovat v plastičtější formě, kterou nabývá spolu s klíčovým interakčním prvkem. Ten se projevuje v případě, že široce přijímané poselství osobní cesty k materiálnímu a duchovnímu vysvobození je přízpůsobováno konzervativnímu modelu náboženské identity tak, že normativní nároky jsou promítnuty v kosmetických indikátorech postupu na této osobní cestě (s. 128). Perspektiva autora tedy nabízí koherentní vzhled do paradoxního vztahu současných náboženských a politických skupin, které propagují kontradiktorní ideály svobody či absolutního práva osobní volby a současně s tím restriktivní a rigidní konformismus s konzervativními sociálními normami. Detailní zaměření na vyjednávání mezi dominantními institucionálními ideály a náboženskými činiteli odhaluje alternativní pojetí, které lze postavit do kontrastu s obvyklejšími interpretacemi sociálních vědců. Překlenuty jsou především rámce, ve kterých náboženské formy reprezentují buďto smítka chvějící se ve větru sekularizačních ekonomických sil, nebo vyvržené mršiny připravené k nasycení publika v elektorálním či třídním boji.

Přes všechnu chválu, která byla doposud na adresu knihy směřována, není možné opomenout zjevné nedostatky, které sice byly částečně zmiňovány i samotným badatelem (s. 165), jejichž existence však přesto může postavit teoretické konstrukce na tenký led. Sondy do kulturních konvencí neoliberalismu jsou podniknuty v drtivé většině v kontextu západních institucionálních zřízení a forem religiozity. Přestože autor sám varuje jednak před totalizací

neoliberálního vlivu napříč světem, stejně jako před nereflexivní aplikací představených společensko-vědních teoretických rámců pro odlišné interpretace náboženské identifikace či praxe, nelze tento parciální charakter knihy opomenout. Nepříliš překvapivě mezí nadužívanými zdroji empirických exkurzů vyčnívá evangelikální protestantismus, a jak už tomu v podobných případech bývá, legitimizace této volby je svázána s předpokladem elektivní afinity křesťanského proudu s kapitalistickou ekonomickou produkcí (s. 166). Podobné ospravedlňování výběru většiny demonstrativních příkladů procesů, které by měly alespoň částečně ovlivňovat i jiné kontexty, zasévá semínka pochybnosti o rozsahu a podobě dialogu mezi neoliberálními podmínkami a náboženskými celky představené v autorově interpretaci. Kniha se tak vystavuje potenciální kritice, která může vyklíčit z neupřesnění střetu kulturních a politických lokalit a globalizujících výrazů neoliberalismu. Zpochybnující argument tedy souzní s dřívějšími taženými proti uniformitě predikujícím teoriím mcdonaldizace, jež jsou konfrontovány s latourovským provoláním, že globální je přeci lokální ve všech svých bodech.² Nepřidává tomu ani skutečnost, že problém, jak už bylo poznamenáno, je laxně obkročen předpokladem před existující doktrinnální kompatibilitou. Myšlenka nekompatibility či odmítnutí adaptace dominantním normám je zde omezena pouze na reakci státní moci a většinové společnosti vůči zejména muslimským menšinám v evropsko-americkém kontextu, která je kondenzovaná do konceptu sekuritizace (s. 85). Bezesporně globální, materiální a politické vlivy neoliberalismu jsou v této knize „ušetřeny“ společenským a náboženským kontextům s hluboce zakořeněnými kolektivistickými kulturními strukturami. Přestože, jak několik málo studií ukázalo, například v případě kulturního okruhu Číny se střet s instrumentálním individualismem a expandující tržní logikou stává každodenní realitou. Tento vývoj tedy nadále přetrvává jako sle-

2 Bruno Latour, *We Have Never Been Modern*, trans. Catherine Porter, Cambridge (MA): Harvard University Press 1993, 117-120.

pé místo se schopností zásadně narušit monografií zprostředkovaný výklad transformativních procesů náboženských tradic. Po přečtení tak nezbývá zaujatému čtenáři nic jiného, než se pokusit sám nechat pochyby rozplynout v nadále mělkých, ale bezpochyby vzestupujících vodách odborné literatury, která se s větší konkrétností zaměřuje na dlouhodobé mapování změn. Případně učinit nevšední krok a namísto obvyklého směřování kritického akademického diskurzu sáhnout po titulech, jež umožňují periferiím globálního ekonomického systému promluvit o dynamických, avšak mnohdy fatálních posunech v kulturních a náboženských kontextech, které se tak často ztrácejí z obzoru badatelů fixovaných na oblasti za humny klasických neoliberálních velmocí.

Závěrem je však nezbytné zdůraznit, že kniha je nadmíru hodnotným odrazovým můstkem pro hlubší bádání. Titul Mathewa Guesta tedy nelze než doporučit každému, kdo má ambici kriticky a vícerozměrně uchopit vztah náboženství, zejména poté protestantismu, a kulturních projevů politicko-ekonomických systémů neoliberalismu. V širším kontextu výzkumu v sociologii náboženství poté především poslední kapitola přináší svěží vánek do strnulé debaty ohledně etických zábran kritického zkoumání.

ALEŠ HODES

Religio: Revue pro religionistiku

31/2, 2023, 365-368.

<https://doi.org/10.5817/Rel2023-2-12>

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Michal Sklenář, Postaveny navzdory. Vznik nových římskokatolických sakrálních staveb v českých zemích v letech 1948-1989,

Brno – Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK) + Ústav pro studium totalitních režimů 2022, 496 s.

ISBN 978-80-7325-560-2.

Označovat komunistický režim za protináboženský je zbytečný truismus. Jen o něco menším truismem je tvrzení, že represe nebyly stejnoměrné a absolutní, byly významně slabší na Slovensku a v českých zemích došlo k podstatnému dočasnému uvolnění ve druhé polovině šedesátých let a/nebo ve specifických místních či jinak zvláštních případech. Přestože „se to ví“, stojí tyto zvláštní případy za hlubší badatelskou pozorností, protože jenom ta může určit jejich rozsah, zdůvodnění a kontext. Je velice dobře, že k tomu dochází i v případě církevního stavitelství, které je jednou z nejviditelnějších forem sebezprezentace a vstupu do veřejného prostoru, jemuž však dosud – alespoň v případě římskokatolické církve – scházela systematická pozornost. Autor recenzované knihy správně říká, že „přetrvává představa o úplném přerušení výstavby kostelů a kaplí po roce 1948, ... někdy [se] připouští vznik *jednoho či dvou* nových kostelů“ (s. 62), ačkoli on sám dokázal v českých zemích najít třicet takových staveb (s. 203-386) a na Slovensku šlo o pětinašobek tohoto počtu (s. 84-85).

K nanejvýš zajímavému badatelskému poli Sklenář přistupuje hodně zešíroka; není „od Adama“, tak nejpozději období babylonského zajetí. Doslova! Jenom tak si lze vysvětlit téměř stostránkovou první část knihy, v níž autor specifikuje pojmy, vlastní i cizí metodologická stanoviska, podává přehled literatury a v neposlední řadě přibližuje římskokatolické sakrální stavitelství